

Klasik Dönem Sosyolojinin Politik Muhtevası ve Bunun Nedenleri¹

Hasan Şen

Yrd. Doç. Dr. | Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 63, Yaz 2011 s. 179 - 189

Giriş

Modern bilim, özü itibariyle, insanın, genel düzenin ilâhî yasalar tarafından belirlenen bir evrenin parçası sayıldığı, onun karşısında edilgen bir pozisyonda olduğu düşünülen ortaçağ dünyasının aksine, bilginin merkezinde kendisinin yer aldığı ve evrenin bu bilgi dâhilinde yine kendisi tarafından anlaşılabilceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu anlamda modern bilgi, pozitivist yöntemle yani gözlem, deney ve tümevarım yoluyla elde edilmektedir. Bu özellikleri nedeniyle uzun bir süre en güvenilir ve en sağlam bilgi türü olarak kabul görmüştür. Sözü edilen bilgide metafizik içeriğe sâhip olan ve pozitif olmayan olgular konu edilmemiş, yani esas olarak pozitif olgular muhatap alınmış ve pozitivist yöntem ekseninde bahsedilen olgular gözlem ve deneye tâbi tutulmuş, nihâî aşamada da elde edilen bulgular aklın süzgecinden geçirilmiştir. Bu noktada özellikle René Descartes'ın tümevarıma dayalı mantık sistemi oldukça etkili olmuştur. Dahası modern bilgide, tümevarımın etkisiyle de şekillenen akıl yoluyla evrensel yasalara ulaşmak düşüncesi önemli bir hedef olarak benimsenmiş, ulaşılan söz konusu yasalar tekrar tikel alana yöneltilerek olgular denetlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra modern bilim, bu çalışmada incelenen ve tartışılan, insanın değer yargılarını bilim etkinliğine dâhil etmediği varsayımına dayanmıştır. Doğan Özlem'in ifade ettiği gibi sözü edilen bilim, "olgulara değer yüklemek değil, olgu yargısı

1 Hakem incelemesinden geçmiştir.

peşinde olmuştur”. Modern bilimin diğer bir özelliği de o ana kadar doğa karşısında edilgen olan insanın, şimdi bilgi sahibi oldukça -bilginin getirdiği iktidar yoluyla- kendisini ondan ayırarak ona hükmetmeye çalışması ve onun efendiliğine soyunması olmuştur. Başta doğa bilimleri aracılığıyla doğayı kendi yararına dönüştürerek ondan önemli ölçüde yarar sağlayan modern insan, söz konusu anlayışı bilimsel etkinliğin merkezine yerleştirmiştir. Kısacası modern bilim *praktik* dayanmış ve özü itibarıyla *pratik yarar* hedeflemiştir. Sözü edilen modern bilgi tasarımı ve pozitivist yöntem, önce doğa bilimlerinde yer edinmiş ardından sosyal bilimlere sirayet etmiştir. Özellikle pozitivist yöntem, felsefenin alt dalları konumunda olan örneğin sosyoloji gibi disiplinlerin felsefeden ayrılarak bağımsız birer bilim dalı olmalarının anahtarını teşkil etmiştir. İşte klasik dönem sosyoloji tam bu noktada, pozitivist bilgi tasarımı ve yöntemini benimsemesiyle, yine pozitivistin bünyesinde barındırdığı politik unsurlar nedeniyle politik bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca, yukarıda değinilen modern bilgi tasarımının taşıdığı pratik yarar anlayışının bir sonucu olarak, siyasal iktidar, gerek toplum üzerinde sağlamayı düşündüğü egemenlik gerekse ortaya çıkan toplumsal problemlerin çözümü noktasında, sosyolojiyi pratik hal çareleri üreten bir disiplin olarak görmüş ve kullanmıştır. Bu da sosyolojinin politik bir görünüm kazanmasını hızlandırmıştır.

Bütün bunlardan hareketle bu çalışmada esas olarak, klasik dönem sosyolojinin politik muhtevası konu edinilmiştir. Bahsedilen çalışmada ilk olarak sosyolojinin ortaya çıkmasına yol açan unsurlara ve bu unsurların sosyolojiye bıraktığı politik mirasa değinilecektir. İkinci olarak sosyolojinin pozitivistliğiyle birlikte, pozitivistin bünyesinde taşıdığı ideolojinin tarihsel kökenleri ve sözü edilen ideolojinin sosyolojiye sirayet etmesi konusu irdelenecektir. Son olarak ise sosyolojide yer alan, özellikle de pozitivist ve ilerleme düşüncesinden hareketle tesis edilen modernleşme ve sistem teorilerindeki politik imgeler analiz edilecektir. Bu çalışmada sosyolojinin politik bir muhtevaya sâhip olduğu ön kabulünden hareket edilecektir.

Sosyolojinin Politik İnşası

Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasına yol açan toplumsal koşullar, onun politik bir muhteva kazanmasını beraberinde getirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi genel olarak bilimlerin artık salt entelektüel bir etkinlik olarak değil, büyük oranda sağladıkları “pratik yarar” ölçüsünde değer görmeye başladığı modern dünyada, sosyal bilimler ve özel olarak çalışmanın konusunu teşkil eden sosyoloji de aynı yarar ekseninde şekillenmiş ve toplumsal sorunlara yönelik olarak getirdiği veya getirmeyi vaat ettiği pratik çözümler oranında kendine yer açabilmiştir. Nitekim 19. Yüzyıl’da sosyal bilimlerin entelektüel gündemini oluşturan, “uzlaşma”, “bütünleşme”, “çatışma”, “düzen teorisi” gibi kavram ve kavram çiftleriyle doğrudan meşgul olmak, daha da önemlisi, “düzen(sizlik) soru-

nu” ve söz konusu sorunu ortadan kaldırmaya dönük çözüm arayışları, sosyolojinin bilimsel platformda yer edinmesini kolaylaştıracak olan yarar ilkesini teşkil etmiştir (Giddens, 1976: 705-706). Özetle, sosyolojinin başlangıçta önemli oranda varlık nedenini, meşruiyetini ve gücünü, bahsedilen kavramların gerisinde yatan toplumsal sorunlara dâir getirdiği çözüm vaatleri oluşturmuştur.

Söz konusu nokta daha başlangıçta sosyolojinin entelektüel çerçevesini ve gelişimini belirleyen âdeta bir yazgı olarak belirmiş, onu kendinde bir bilimsel etkinlik olmak bakımından değil, yazının değişik yerlerinde ele alınacağı üzere, iktidarın ve politikanın yörüngesine girmeye zorlamıştır. Özellikle Fransız İhtilâli'nin ve ardından İngiliz Sanayi Devrimi'nin yol açtığı ekonomik ve politik sorunların iktidar nezdinde yarattığı “olumsuz” iklim, entelektüel cephede “toplumun keşfedilmesi”ne yol açmış ve *kitle korkusu*, *anarşi*, *savaş* gibi kavramlar söz konusu iklime eşlik etmiştir (Singer, 1986:605). Bahsedilen sorunlar iktidar tarafından bir an önce çözülmesi gereken sorunlar olarak işaretlenmiştir. İşte tam bu noktada sosyoloji, başta “kentli işçi sınıfların yol açtıkları hoşnutsuzluk ve düzensizliklerle baş edilmesi” amacına dönük bir biçimde, öncelikle toplumun analizini yapan ve sözü edilen gerilimleri, hoşnutsuzlukları ve mevcut “anarşi” durumunu ortadan kaldırmayı hedefleyen bir disiplin olarak şekillenmiştir (Wallerstein, v.d. 1996: 25). Bahsedilen (toplumsal ve politik) sorunların teşhisinde ve çözümünde ihtiyaç duyulan reçetenin oluşturulması noktasında en büyük (ve de güçlü) aday olarak ortaya çıkan sosyoloji, sözü edilen reçetenin inşasında da birzandan daha detaylı olarak değinileceği gibi, “toplum mühendisliği” kavramı ekseninde, topluma bir şekil ve yön vermeyi hedefleyen bir düşünce akımı (ve bu çalışmanın iddia ettiği şekliyle bir ideoloji) olan pozitivizme kendisini adanmıştır. Nitekim sosyolojinin ve pozitivist yöntemin kurucusu kabul edilen Auguste Comte, pozitivizme, yaşanan bunalımı ortadan kaldırmak bakımından yüklediği misyonu şöyle târif etmiştir:

Bacon, Descartes ve Galileo ile başlamış büyük zihinsel operasyon tamamlandığında, bu felsefenin, insan türünde, bundan böyle sürekli olarak üstün olmasını sağladığı genel düşünceler sistemini doğrudan doğruya kuralım, uygarlaşmış halkı hırpalayan devrimci bunalım sona erecektir (Comte, 2004: 57).

Pozitivizme daha başlangıçta biçilen söz konusu misyon, politik imgelemlerle yüküldür ve muhafazakâr düşüncenin (ideolojinin), devrim tarzındaki sert değişimlere karşı yine aynı sertlikte tesis ettiği tezlerine yaklaşmaktadır. Şöyle ki gerek Robert Nisbet gerek Michael Oakeshott gerekse Joseph de Maistre gibi önde gelen muhafazakâr düşünürler, devrimlere toplumun tarihin ve deneyimin ürünü olan dengesini bozduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlar, düzen ve istikrarı savunmuşlardır². İşte bu noktada Comte ve klasik dönem sosyoloji, devrim karşıtı anlayışıyla entelektüel açıdan muhafazakâr tavır almışlardır. Daha doğrusu muhafazakâr ideolojiyle adı konulmamış bir ittifak içinde olmuşlardır. Nitekim Comte, değişimden toplumsal

2 Muhafazakâr düşüncenin ve ideolojinin ileri sürdüğü temel tezler bu çalışmanın ilk elden konusunu teşkil etmemektedir. Bu nedenle bu safhada onun sâdece değişim, özel olarak devrimle ilgili düşünceleriyle ilgilenmekle yetinilecektir. Muhafazakâr düşüncenin genel tezleri fakat özel olarak değişim konusundaki görüşleri için bkz. Nisbet (1990), Oakeshott (1981), Tansjö (1990)

yapıyı sarsıcı bir hareket olduğunu düşündüğü “devrim”i değil, toplumun tedrici bir süreç içinde ilerleyerek fakat bunu yaparken temel düzeni koruyarak geçtiği “evrim”i anlamıştır. Nicholas John Mackintosh bu yönüyle, Comte’un sosyolojisinin özünü “düzen ve ilerleme” parolasıyla özetlemiştir. Ona göre Comte, özellikle kaotik zamanlarda, toplumun tutarlı bir gelişme çizgisinde istikrar içinde yürümesini sağlayacak olan politik, ahlâkî, kültürel kuralları vermiştir (Mackintosh, 1996:206). Burada çalışma açısından önemli olan nokta, söz konusu durumun, pozitivistime dolayısıyla sosyolojiye teknokratik bir işlevin yüklemesi, böylece onun epistemolojisini ve ontolojisini politik alandan gelen etkilere açık bir hale getirmesidir.

Klasik dönem sosyoloji, yukarıda ifade edilen politik sorunları çözme işlevini yerine getirmesi için, dönemin ruhunun bilimsellik olduğu, bir disiplinin insan veya toplum adına söyleyeceklerinin ancak sâhip olacağı bilimsellik vasfı ölçüsünde makbul ve kabul görüldüğü bir ortamda, doğa bilimlerinde kullanılan yöneme ihtiyaç duymuştur. Özellikle toplumlar adına tesis ettiği gelişim şemalarının, evrensel yasa olarak meşruluğunu sağlayabilmesi adına bu ihtiyaç sosyoloji için bir bakıma zorunluluk halini almıştır. Bunun sonucunda (sosyal bilimler ve özel olarak da) sosyoloji, konu edindiği olguları tıpkı doğa bilimleri gibi ele almış ve neredeyse deneye tâbi tutacak ölçüde “nesnelleştirme”ye çalışmıştır (Giddens, 1976: 722). Yani şu an önemini kaybetmeye yüz tutmuş olan olan bilginin nesnelliği düşüncesi, kuruluş aşamasında klasik sosyolojinin bilimsel alanda meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra sosyoloji, konu edindiği olgulardan elde ettiği sonuçları evrensel yasaya ulaştırmak amacıyla, dönemin hâkim bilim paradigmasının temel niteliklerinden biri olan, “nomotetik: yasa koyucu, yasalar oluşturma” özelliğini benimsemiştir (Wallerstein v.d. 1996: 17).

Sosyolojinin yukarıda söz edilen özellikleri benimsemesinde tâbii ki bağımsız bir bilim dalı olma isteği de çok önemli bir rol oynamıştır. Bu isteğin bir sonucu olarak sosyoloji, felsefeden kopuşunu âdeta redd-i miras derecesinde yani radikal bir tarzda ilân etmiştir. Bunda da o dönemde bilim dünyasında kabul gören “bilim dallarının tek bir daldaki bütünleşmek yerine uzmanlaşmanın daha başarılı olabileceği” şeklindeki yaygın düşüncenin İdukça etkili olduğunu hatırlatmakta fayda vardır (Alexander, 1996: 1115). Dolayısıyla Anthony Giddens’in “büyük ayrılık (*the great divide*)” olarak tanımladığı kopuş sürecinde, bilim olmanın gerektirdiği *kesinlik* adına “spekülasyon” olarak adlandırılan her türlü (sübjektif) etkinlik sosyoloji tarafından radikal bir biçimde reddedilmiştir (Giddens, 1976: 704). Sözü edilen radikalizm, sosyolojinin bağımsız bir bilim dalı olma isteğinin yanında, bilimsel alanda rüşünü ispat etmesinin ölçüsü haline gelmiştir. Bu konuda o kadar motive olmuş ve genç bir bilim olmanın heyecanıyla davranmıştır ki bütün bilimlerin temelinde sosyolojinin olduğunu iddia eden sosyolojizm akımını ivedilikle benimsemiştir³. Bütün bunların bir sonucu olarak klasik sosyolojinin pozitivistime flörtü, ortak amaç ve hedeflerin örtüşmesi ile tarihî bir izdivaca dönüşmüştür.

Sosyolojinin Pozitivistime Tarihî İzdivacı

Sosyoloji özellikle klasik dönemde büyük bir iştahla benimsediği pozitivistime, uzun bir dönem neredeyse var oluş nedeni konumuna yükseltmiştir. Bu nedenle de bu konuda sert ve korumacı bir tavır takınmıştır. Felsefeden kendisinden bir

3 Bu nokta, daha sonra sıklıkla tartışılacak olan sosyolojinin bu yolla kendisine kendi elleriyle entelektüel bir sınır çizdiği, bunun da entelektüel derinliğini etkilediği şeklindeki görüşün temelini teşkil etmektedir. Burası şu an bu yazının doğrudan ilgilendiği bir nokta değildir. Fakat burada ifade edilmesi gereken şey, sosyolojinin çıkış döneminde benimsediği radikal söylemin, birçok teorik ve yöntem sorunlarını beraberinde getirmiş olmasıdır. Konu için bkz. Hund (1990)

önce bağımsızlığını kazanmış disiplin olan biyolojiden, gerek yöntem ve kavramlar gerekse teorik yönelimleri ödünç almıştır. Nitekim biyoloji disiplininin *yapı, organizma, ilerleme, işlev, parça, bütün ve değişim* gibi temel kavramları sosyolojide yer edinmişlerdir. Dahası Hermann Strasser ve Susan Randall'a göre klasik dönemde sosyoloji, evrimci ve organizmacı bakış açısıyla kurulan analogiden hareketle, değişimi insandan başlayarak tanımlayan, Aydınlanma'dan aldığı "ilerleme" mirasının da etkisiyle toplumun ve insanın ilerleyerek mükemmelliğe yöneldiği şeklindeki "toplumsal ilerleme" düşüncesini ve sistem teorilerini tesis etmiştir (Strasser ve Randall, 1981:54). Örneğin sosyolojide, sözü edilen analogiden uçlanılarak tıpkı biyolojide olduğu gibi, bütünün (yani toplumun) onu oluşturan parçaların (alt öğelerin) toplamından daha fazlasını ifade eden *yapı, organizasyon* kavramları ve *fonksiyonalist* ve *yapısal-işlevselci akım* inşa edilmiştir⁴. Sözü edilen akıma doğal olarak büyük etkide bulunan Emilé Durkheim'e göre,

toplum, bireylerin bir toplamı değildir, fakat bireylerin asosiyasyonuyla meydana gelen sistem, kendisine özgü karakterlere sahip bulunan özgül bir realiteyi temsil eder (Durkheim, 1994: 158).

Eserlerinin değişik yerlerinde toplumu *suis generis* yani kendine özgü olarak tanımlayan Durkheim, bildiği üzere buradan hareketle bir toplumsal problemin kaynağının yine bir toplumsal olgu olduğunu ileri süren *sosyolojizm* anlayışını benimsemiştir.

Bu yaklaşımın tartışılan noktası genel olarak *sosyolojizme* yapılan aşırı vurgu değil, yukarıda ifade edilen modern bilginin tümelci karakterinin çok önemli bir rol oynadığı, dolayısıyla tikelin tümele bağlandığı ve tümelin fetişleştirildiği bu anlayışın dolaylı olarak toplumun ve düzenin fetişleştirilmesine yol açmış olmasıdır. Bu husus, sözü edilen anlayışın gerisinde politik bir etkinin olduğu iddiasına kaynaklık etmiştir. Bahsedilen iddia uyarınca, pozitivism, Aydınlanmanın eleştirel aklına bir tepki olarak şekillenmiş, *bireye*⁵ karşı *toplumu* yüceltmiş, kişisel *hak* ve *özgürlük* yerine topluma karşı *görev* ve *sorumlulukları* öne çıkarmıştır. Buna paralel olarak pozitivismin görev ve sorumluluklara vurgu yapması, düzeni tesis etmek ve iktidarı meşrulaştırması anlamına gelmektedir (Ahmet Arslan, *Yayınlanmamış Ders Notları*). Burada önemli olan nokta, pozitivismin görev ve sorumlulukları öne çıkaran anlayışının, düzenin sağlanmasını kolaylaştıracak unsurlar olması bakımından politik bir muhteva içermesi, bu anlayışın da

4 Anthony Giddens'a göre, yukarıda söz edilen teorisyenlerin ve teorilerinin, klasik dönemde *düzeni* ardından *yapıyı* ve *sistemi* meşrulaştırmaları, onların muhafazakâr olarak görülmelerine yol açmaktadır (Giddens, 1976: 706). Dahası söz konusu bakış açısı, sosyolojinin sâdece klasik dönemle sınırlı kalmayan, sonraki dönemlerde de âdeta onun yazgısı haline gelen politik görünümünü örneklendirmektedir. Nitekim, klasik dönemde sosyolojinin gündemini meşgul eden *düzen* kavramının yerini zamanla *yapı* kavramı almıştır. Yine birazdan değinilecek olan Durkheim tarafından inşa edilen ve özünde toplumu *fetişleştiren* teori, sonraları Talcot Parsons'ın formüle ettiği *sistem teorisinin* çekirdeğini oluşturmuştur (Strasser ve Randall, 1981). Ve de bahsedilen sistem teorisi, genel ideolojik yapının meşruluğunu ve istikrarını korumaya hizmet etmiştir.

5 Yeri gelmişken değinmek gerekir ki, "bireycilik kavramı ilk kez, (paradoksal bir biçimde) Henry Saint-Simon gibi kolektivist ve Joseph de Maistre gibi muhafazakâr düşüncüyü temsil eden kişiler tarafından, (özellikle bireyin ve) bireyciliğin, Fransız İhtilali'nden sonra oluşmaya başlayan politik ve sosyal kurumları baskılayacak kadar yüceltilmesini eleştirmek amacıyla kullanılmıştır" (Morrison, 2006:22). Adı geçen kişilerin birey karşıtı olmaları, söz konusu kavramı *negatif kurucu epistemoloji* ekseninde üretmelerini beraberinde getirmiştir.

eleştirel düşünceye bir sınır çizilmesine yol açması fakat aynı zamanda Aydınlanmanın hak ve özgürlük kavramlarının yol açtığı iddia edilen düşünsel ve toplumsal anarşi ortamına karşı, görev ve sorumluluk kavramlarının birer panzehir olarak sistematize edilmesine zemin hazırlamasıdır. Nitekim Durkheim'in *solidarizm* gibi esas olarak dayanışmaya, birliğe ve bütünlüğe vurgu yapan, dolayısıyla toplumu yücelten kavramların gerisinde, sözü edilen bakış açısı ve onun sâhip olduğu politik muhteva yatmaktadır.

Sosyolojinin klasik dönemde pozitivist bir yöntemi benimsemesinde, doğal olarak kurucularının önemli bir payı olmuştur. Özellikle Comte ve ardından Durkheim, sosyolojinin nesnel bir bilim olduğunu iddia etmişler ve evrensel yasalara ulaşabileceğine inanmışlardır. Hemen şunu ifade etmek gerekir ki Comte'un, sosyolojiyi *sosyal fizik* olarak tanımlaması, toplumsal olguları tıpkı fiziksel nesnelere gibi, üzerinde tasarrufta bulunulabilecek ve onlara yön verilecek bir *nesnel*er kümesi olarak görmesi, pozitivist bakış açısının bir ürünü olmuştur. Dolayısıyla pozitivist bilimsel açıdan en ileri yöntem, sözü edilen yöntemin öncülüğünde tesis edilen bilginin ise en güvenilir ve geçerli bilgi olduğunu ileri süren Comte, toplum adına yapılacak tasarrufların bilimsel olarak meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim buradan hareketle bilimsel toplum sınıflaması oluşturmuş ve toplumların içinden geçtiğini düşündüğü kategorik zaman anlayışını tesis etmiştir. Comte'a göre, insanlık, temelde *teolojik*, *metafizik* ve *pozitivist* olmak üzere üç aşamadan geçmektedir (Comte, 2001:31). Dolayısıyla gerek bilginin bilimsel yöntemle inşa edildiği bir dönemi temsil etmesi gerekse genel olarak yaşamda pozitivist unsurların "dinsel spekülasyon yerine" geçmesi bakımından pozitivist bilgi, Comte tarafından en yüksek bilgi türü, pozitivist aşama da sözü edilen aşamalar içinde en ileri safha olarak kabul edilmiştir (Strasser ve Randall, 1981:55). Diğer iki aşama, bilginin kaynağının insan aklının dışında tanımlanması, "toplumsal ve doğal olayları açıklamak üzere Tanrılar ve ispatlanmamış diğer" etmenler(in) devreye girmesi, dolayısıyla özü gereği bilginin spekülatif bir nitelik taşımasından dolayı geride olan ve aşılması (hatta ortadan kaldırılması) gereken dönemler olarak görülmüştür (Murphy, 1995:27). Buna bağlı olarak pozitivist aşamada pozitif bilim egemendir ve bu nedenle ortaya konan bilginin evrensel olduğu varsayılmıştır. Dahası söz konusu aşamada, bilim, değerlerden bağımsız ve ön yargılardan uzak olarak görüldüğünden, hakikat nihâ olarak ancak bilimsel bir kavrayış dâhilinde inşa edilebilir. Benzer bir mantıktan hareketle üretilen Durkheim'in *mekanik-organik* ve Ferdinand Tönnies'in *cemaat-cemiyet* sınıflaması, eski ve bırakılmak istenen geçmişle, yönelinmesi gereken (pozitivist) modern toplum arasındaki teorik tabloyu ve ayrımı ifade etmiştir.

İşte, sosyolojinin politik bir muhtevaya sâhip olduğu yönündeki bir iddiaya yol açan konu, bahsedilen sınıflamaların gerek tespitinde gerekse bu tespitlerin bilimsel olarak meşrulaştırılmasında kullanılan önermelerin, değişimi tanımlayıcı değil, onu tek taraflı olarak yönlendirici ve en önemlisi, ona değer yükleyici

bir içerik kazanmış olmalarıdır. Bu iddiaya göre, sosyolojiyi ideolojiye yaklaştıran nokta, onun topluma dâir tespitler yapması değil, yapılan tespitlerin sınıfsal bir nitelik taşıması ve temelde iktidarın ideolojik söylemlerini beslemesidir. Söz konusu iddia esas olarak, bilginin salt bilgi olmanın yanında sınıfsal yani politik bir etkinlik olarak iktidara içkin olduğu ve tarihin bunun örnekleriyle dolu olduğu tezine dayanmaktadır. Nitekim Frank Hartung'un ifade ettiği gibi, modern dönemde burjuvazinin, ortadan kaldırmayı hedeflediği feodalizmi her bakımdan çağ dışı, bu nedenle de aşılması gereken bir dünya olarak göstermek amacıyla "entelektüel silâhlar" icat etmesi ve bunları kullanması, kavramların gerisinde politik unsurların gizli olduğu iddialarının birer kanıtını teşkil etmektedir. Aydınlanma'da inşa edilen *negatif felsefe* kavramının, geçmişin olumsuzlanması hatta reddedilmesi misyonunu üstlenmesi, sözü edilen girişimlerin devamında, pozitivist düşüncenin yerleştiği 18. Yüzyıl'da, yeni ve çağdaş dönemi târif etmek amacıyla *pozitif* kavramının inşa edilmesi bu durumu örneklendirmektedir. Çünkü Fransız İhtilâl'i'nin ardından özellikle Auguste Comte tarafından kullanılan *pozitif* kavramı, aslında eski düzenin unsurlarını negatif göstermenin bir aracı olmuştur (Hartung, 1945: 124). Buradan hareketle Levent Köker, Comte'un pozitivizminin özellikle bu yönüyle iktidarla iç içe olduğunu vurgulamıştır. Çünkü Köker'e göre pozitivizm, akli ve yöntemi teknikleştirip araçsallaştırmış, bilgiyi politik olandan uzak tutma iddiasıyla yola çıktığı halde kendisi politikanın merkezinde yer almış ve daha da önemlisi üretilen ve uygulanan birçok sosyal mühendislik politikasının meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir (Köker, 1998: 82-84). Yukarıda sözü edilen kavramsallaştırmalar, ifade edildiği gibi salt teorik tespit olarak kalmamış ideolojik tabanda genişlemeye uğrayarak, politik projelerin entelektüel zeminlerini teşkil etmiştir. İşte burası, sosyolojinin politik olanla irtibatının yüksek düzeyde olduğu diğer önemli bir yerdir⁶. Bu durumun en iyi örneklerinden birini, birazdan ele alınacağı gibi Batı'da oluşturulan ilerleme kavramı ve pozitivistlikten hareketle inşa edilen modernleşme teorileri oluşturmuştur⁷.

Modernleşme Teorilerine Yön Veren Politik İmgeler

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar, sosyal bilimlerde güçlü bir etkiye sâhip olan "klasik modernleşme" teorisi, modernleşmenin tüm toplumlar için geçerli, genel ve evrensel yasaları olduğu varsayımından hareketle inşa edilmiş ve esas

6 Sosyolojinin politik olanla ilişkisi sâdece kavramsal düzeyle sınırlı kalmamıştır. Şöyle ki, sosyologların, bazen aktüel bazen de entelektüel politik tavrı almaları, yani ideoloji ile iç içe olmaları da sosyoloji ile politikanın aynı çizgide olduğu izlenimini güçlendirmiştir. Nitekim Michel Wieviorka, sosyolojinin, dolayısıyla sosyologların modern dünyada özellikle aklın dine ve geleneğe karşı kazandığı zaferden sonra, isteyerek veya istemeyerek, burjuva sosyolojisi veya ona karşı ortaya çıkan işçi sınıfı sosyolojisi ekseninde ideolog olmaya eğilimli olduklarını ifade etmiştir. Örneğin Robert Nisbet, Le Play, Marx ve Spencer gibi birçok sosyologun ideolojisiyle iç içe oluşlarının, olgu-değer arasında objektiflik olduğu tezini savunan sosyolojinin bir paradoksu olduğuna işaret etmiştir. Bunun yanı sıra, genel olarak sosyolojik tespitlere politik değer yüklenmesinin ve özellikle soğuk savaş döneminde Sovyet ve Batı sosyolojisinin ideolojik bir araca dönüşmesinin, sosyoloji-politika ilişkisini açıkça gözler önüne serdiğini dile getirmiştir (Wieviorka, 2003: 83-84).

7 Pozitivizm sâdece bilim ve politikayı etkilemekle kalmamış ekonomiye de yön vermiş ve özellikle 18. Yüzyıl'da, ekonominin yönetsel söylemine hükmetmiştir. Konu için bkz. Caldwell (1994)

olarak *sosyolojiden ve ilerleme* düşüncesinden entelektüel destek almıştır (Eisens-tadt, 2002: 535). Aydınlanma felsefesinde önemli bir yer tutan, fakat sosyal bilimlerde özellikle evrim teorisinden yararlanılarak toplumsal değişme anlayışına transfer edilen *ilerleme*⁸ (progress) kavramı, ilerlemiş ve geri kalmış toplumlar şeklindeki sınıflamaların oluşturulmasında ve bunun söz konusu teoride kullanılmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Genel olarak evrensel (tüm toplumlar için geçerli) bir değişme ve çizgisel bir tarih düşüncesini içeren bahsedilen kavram, toplumların farklı gelişim aşamalarından geçtiği ve tüm toplumların ilerlemesinin bir imkân olarak mevcut olduğu savına dayanmıştır. Söz konusu savdan hareket edilerek tesis edilen klasik modernleşme teorisi, doğal olarak bahsedilen tabloda en ileri aşamayı Batılı toplumların temsil ettiğini, sözü edilen aşamaların gerisinde de doğal olarak Batılı olmayan toplumların yer aldığı düşüncesini ileri sürmüştür. Sözü edilen teori, inşa ettiği kategorik zaman anlayışı gereğince, *eskinin* genel olarak arkaik, özgürlüğe yer vermeyen ve özneyi baskılayan bu nedenle de aşılması gereken bir yaşam; modern yaşantının ise özgürlükçü, ileri ve rasyonel olduğunu varsaymıştır (Fabian, 1999:25; 39). Bahsedilen teoride Batılı-Batılı olmayan, *medenî-medenî olmayan, gelişmiş-azgelişmiş* kategorileri kullanılmış, ifade edilen kategoriler, ihtiyaç duyulan ötekilerin zihinsel olarak inşa edilmesinin ürünü olmuşlardır.

Burada değinmeden geçilemeyecek bir nokta var ki o da şudur: Sözü edilen kategorilerin ve kavram çiftlerinin gerisinde dikotomik (düalist, ikicili) bir anlayış, onun da gerisinde, Doğan Özlem'in ifade ettiği gibi, Batı'nın, kökeni Aristoteles'in özdeşlik mantığına dayanan tarihsel ve epistemolojik, dahası ideolojik bakış açısı yer almaktadır. Özlem'e göre, konu edinilen mantık uyarınca A merkeze alınır ve A ancak onun dışında bir şey yardımıyla bilinebilir kılınır. Örneğin, erkek kavramının oluşturulması için "erkek" bir A olarak kabul edilir ve onu tanımlamak için "kadına" ihtiyaç duyulur, dolayısıyla *kadın* kavramı yaratılır. Yine "tümel" kavramı için "tekil" olana ve "canlı" için "cansız" kavramına ihtiyaç duyulan bahsedilen mantık, sâdece bir düşünme etkinliği olarak kalmamış, ideolojik bir içerik kazanarak genelleştirilmiştir. Özlem'in ifadesiyle, "bu dikotomi Batı felsefesi düşünüşünde o kadar derinliğine etkili olmuştur ki, hiç abartmasız, Batılı düşünüş tarzının bir profilini bize" vermiştir (Özlem, 1997: 13). Özünde *ayrımçı* ve *ötekileştirici* bir yan taşıyan bu anlayış, Batı merkezli kavram ve teorilerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Nitekim modern çağda oluşturulan *Batı-Doğu, gelişmiş-geri kalmış, teolojik-pozitivist, mekanik-organik, medenî olmayan-medenî olan* ayrımları hep karşıtlığa dayalı bu bakış açısının ürünü olagelmıştır.

Buradan hareketle -bahsedilen mantığın etkisiyle- Descartes'ın temelini attığı modern bilgi tasarımı, bilginin, bilen-bilinen ilişkisi ekseninde, bileni merkeze

8 Söz konusu sınıflamanın gerisinde, o dönemde oldukça ses getiren fakat bugün için tartışmalı olan, bilimin "ilerleyen insanlık için biricik dayanak" olduğu ve yine "bilimin yanılmaz ilerleyişi insan ve dünyasının olgusal ve yetkin bir bilgisine" ulaştıracağına dair bir inanç yer almıştır (Horowitz, 1994: 40 ve Jeannier, 1994: 18).

alıp bilineni ötekileştirmesini beraberinde getirmiştir. Bilen tarafından konu- mu belirlenen nesne, bilinen ve ötekileştirilen, dahası bilen öznenin etkinlikleri çerçevesinde dönüştürülebilir ve dahası üzerinde tasarrufta bulunulan olgular olarak tanımlanmıştır. İşte bu noktada sosyoloji de ilgilendiği olgulara dâir kavramlar üretirken, sözü edilen bilgi tasarımının bakış açısından muaf olamamış, bahsedilen ideolojik (politik) unsurlar sosyolojiye de sirayet etmiştir. Yani sosyoloji, toplumsal olguları ötekileştiren ve nesneleştiren bir tavır içine girmiştir. Nitekim gelişmiş-geri kalmış toplum tipolojilerine dayanan toplumsal değişme aşamaları ve bu aşamalardan hareketle üretilen modernleşme teorileri, kendilerine değer atfedilen politik bir söylem halini alarak, hem ilerlemenin hem de medeniyetin ölçüsüne, bu bağlamda da naif bir entelektüel çaba olmanın ötesinde, medenîleşme adına sosyal politikalara yön veren yol haritalarına ve dâvetkâr reçetelere dönüşmüşlerdir. Dahası hem Batı'da hem de Batı dışında modernleşme projesi doğrultusunda hayata geçirilen "toplumsal mühendislik" gibi kilit bir kavramı üretilmiş ve sözü edilen kavram, Batılılaşma ile eş tutulmuş ve Batı ideolojisinin taşıyıcısı olmuştur.

Dolayısıyla başlangıçta ifade edilen Fransız İhtilâli ve İngiliz İşçi Devrimi'nin toplumda yarattığı sosyal problemleri çözmeye görevi verilen sosyolojinin şimdiki misyonu, Batı dışı toplumların sömürülmesinde kullanılacak olan teorik altyapının oluşturulması olmuştur. Bu teorik alt yapı, Batı'nın, Batı dışındakileri modernleştirme ve medenîleştirme altına sömürmeleri hakkını, hatta görevini kendisinde görmesinin teorik gerekçelerini ihtiva etmiştir. Bunun sonucu olarak, söz konusu toplumlara müdahale etmek ve onları biçimlendirmek düşüncesi, pratik ve politik olarak hayata geçmiştir. Bunda da tekrar etmek gerekirse, sosyoloji ile sıkı bir irtibat halinde olan pozitivizm ve ilerleme kavramları etkili olmuştur. Nitekim Hüsamettin Arslan'a göre, bütün bu politik imgelemin alt dokusunu oluşturmak bakımından, ilerleme kavramı, daha doğrusu pozitif ilerleme ve genel olarak "klâsik pozitivizm, Avrupa'nın dünya toplumları üzerinde kurduğu statükoyu ya da hegemonyayı meşrulaştıran ideoloji" olarak iş görmüştür. Hatta, ilerleme düşüncesinden hareketle üretilen gelişmişlik sınıflandırması, çoğu zaman ırkların -ki arî yani beyaz ırk Batı'yı temsil etmektedir- gelişim sınıflandırmasına dönüş(türül)müştür (Arslan, 1995: 547-565). Kısacası ifade edilen teoriler, Batı'nın kendi dışındakilere karşı politik birer müdahale aracı olarak, onları modernleştirecek olan entelektüel reçete hüviyetine bürünmüşlerdir.

Sonuç

Klasik sosyoloji ortaya çıktığı dönemden itibaren günümüze kadar gerek bilimsel arenada kendine yer bulmak gerekse bilimsel meşruiyetini sağlamak amacıyla sürekli olarak politik sorunlarla anılmıştır. Bunda hem onun bir disiplin olarak zaten toplumsal yaşamın bir uzantısı olan politik dünyayla bir temas içinde olması hem de bünyesinde taşıdığı veya bünyesine aldığı politik unsurların rolü

büyük olmuştur. Şöyle ki, toplum üzerinde tasarrufta bulunmak isteği politik bir boyut kazandığında, o alan üzerinde söz sahibi olan sosyoloji, dolaylı ya da direkt politik ilginin merkezine yerleşmektedir. Çünkü toplum mühendislikleri felsefeyele değil sosyolojiyle tesis edilmiştir. Bu bağlamda sosyoloji, toplumun inşasında, yeniden yapılanmasında hatta siyasal rejimin tesisinde mühendislik projeleri sunmuş ve sözü edilen projeler iktidar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin dünyada ilk sosyoloji kürsülerinden birinin 1913 yılında Türkiye’de açılmış olması ile İttihat Terakki’nin, ilerleme ve modernleşme ekseninde toplumu restorasyona tâbi tutması arasında mânidar bir ilişki vardır. Dahası, Cumhuriyet’in, ilerleme ekseninde bir “toplumsal mühendislik” projesi olarak Batılılaşmayı hayata geçirirken pozitivism başvurması da oldukça anlamlıdır. Çünkü sosyoloji, bir bilimsel yöntem sâhip olmanın dışında politik yönetimin prensiplerini ve kurallarını bünyesinde barındırmaktadır. Buradan hareketle şu söylenebilir ki Durkheim’in *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı kitabında yer alan yöntem ilkeleri, sosyolojinin kazandığı politik muhteva nedeniyle *Sosyolojik Yönetimin Kurallarına* dönüşebilmektedir.

Referanslar

- Arslan, Ahmet, *Türk Modernleşmesi*, Yayınlanmamış Ders Notları
- Alexander, Jeffrey C. (1996). “Positivism”, *The Social Science Encyclopedia*, (Ed: Adam ve Jessica), London ve New York, Routledge.
- Arslan, Hüsamettin, (1995). “Pozitivism, Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi”, Türk Aydın ve Kimlik Sorunu (Ed: Sebahattin Şen), İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Caldwell, Bruce J. (1994). *Beyond Positivism, Economic Methodology in the Twentieth Century*, London ve New York, Routledge.
- Comte, Auguste. (2001). *Pozitif felsefe Kursları*, (Çev: Ekan Ataçay), İstanbul, Sosyal Yayınlar.
- Durkheim, Emilé.(1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (Çev: Enver Aytekin), İstanbul, Sosyal Yayınları.
- Eisenstadt, Shmuel. (2002). “N..Some Observations on Multiple Modernities”, *Comparative Civilizations and Multiple European, Chinese and Other Interpretations*, (Ed: Shmuel, N. Eisenstadt), Boston, Brill Press.
- Fabian, Johannes. (1999). *Zaman ve Öteki- Antropoloji Nesnesini Nasıl Oluşturur?* (Çev: Selçuk Budak), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Giddens, Anthony. (1976). “Classical Social Theory and The Origins of Modern Sociology”, *The American Journal of Sociology*, (Ocak) Cilt :81, Sayı:4.
- Giddens, Anthony. (1999). *Toplumun Kuruluşu*, (çev: Hüseyin Özel), Ankara, Bilim-Sanat Yayınları.
- Hartung, E. Frank. (1945). *The Social Function of Positivism*, *Philosophy of Science*, Cilt.12, Sayı: 2.

- Horowitz, Irving Louis. (1994). *The Decomposition of Sociology*, New York, Oxford University Press.
- Hund, John. (1990). "Sociologism and Philosophy", *The British Journal of Sociology*, Sayı: 2. (Haziran), Cilt: 41.
- John Mackintosh, Nicholas. (1996). "Auguste Comte", *The Social Science Encyclopedia*, (ed:Kuper, Adam & Jessica), London ve New York, Routledge.
- Jeannier, Abel. (1993). "Modernite Nedir?", *Modernite Versus Postmodernite*, (Ed. ve Çev: Mehmet Küçük). Vadi Yayınları, Ankara.
- Kenneth, L. Morrison. (2006). *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*, London, Sage
- Köker, Levent. (1998). *İki Farklı Siyaset*, Ankara, Vadi Yayınları
- Murphy, John. W. (1995). *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, (çev: Hüsamet-tin Arslan), İstanbul, Eti Kitapları.
- Nisbet, Robert. (1990). "Muhafazakârlık", Robert Nisbet ve Tom Bottomore, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Yayına Hazırlayanlar: Mete Tuncay, Aydın Uğur), Ankara, Ayraç Yayınları.
- Oakeshott, Michael.(1981). *Rationalism in Politics and Other Essays*, London and New York, Methuen Press.
- Özlem, Doğan. (1997). "Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 76, Bahar.
- Singer, Brian. (1986). *Society, Theory and The French Revolution*, New York, St. Martin's Press.
- Strasser, Hermann ve C Susan Randall. (1981). *An Introduction of Social Change, Theories of Modernizatin*, London, Boston ve Henley, Routledge & Kegan Paul.
- Tannsjö, Torbjorn. (1990). *Conservatism for Our Time*, London, Routledge.
- Wallerstein, Immanuel (ve diğerleri) (1996). *Sosyal Bilimleri Açın*, Gulbenkian Komisyonu, (çev: Şirin Tekeli), İstanbul, Metis Yayınları.
- Wieviorka, Michel. (2003). "An Old Theme Revisited: Sociology and Ideology". *Sociology and Ideology*, (Ed: Ben Rafael), The Netherlands-Boston, Eliezer, Koninklijke Brill Nv.